

Human Rights: Contents Unification and Nominations Plurality

■ PIATRO RABINOVICH

Piatro Rabinovič — Doctor of Law, Professor at Lviv National University, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Legal Sciences.

Review of the article (full version available in the Belarusian part of the journal):

One of the major issues influencing the application of human right norms both on the international scale and on the level of national legislation is the interpretation of human rights. It is this very aspect that accounts for major discrepancies between the rigid sense of an “official” wording of the norm and the manner it is construed in a concrete case. The author illustrates his theses with the enquiry into several cases of the European Court of Human Rights. The central idea of the article is to highlight the functional link between the lawmaking in the sphere of human rights and the process of redressing actual public needs.

Правы чалавека: уніфікацыя зместу ды размаістасць назваў (тэарэтыка-мэтадалягічныя заўвагі)

■ ПЯТРО РАБІНОВІЧ

Пятро Рабіновіч — доктар юрыдычных навук, прафэсар Львоўскага нацыянальнага ўніверсітэту, чалец-карэспандэнт Акадэміі Праўных Навук Украіны.

Пераклад тэксту друкуецца з ласкавай згоды аўтара і часопісу “Г”

У XX–XXI ст. адной з агульных тэндэнцыяў разьвіцьця інстытуту правоў чалавека сталася ягоная ўнівэрсалізацыя. Пра тое сьведчыць, скажам, тое, што да найбольш значных дамоўных актаў ААН па правах чалавека — Міжнароднага пакту аб эканамічных, сацыяльных ды культурных правах, Канвэнцыі аб правах дзіцяці, Канвэнцыі аб ліквідацыі ўсіх формаў дыскрымінацыі стасоўна жанчынаў, Канвэнцыі аб ліквідацыі ўсіх формаў расавай дыскрымінацыі — далучылася ад 70 да 90% усіх дзяржаваў сьвету, а заключны дакумэнт зладжанай пад эгідай ААН 1993 г. ў Вене Сусьветнай канфэрэнцыі па правах чалавека падпісалі прадстаўнікі ўсіх 170 дзяржаваў, якія бралі ў ёй удзел.

У зьместавым аспэктэ адзначаная тэндэнцыя знаходзіць свае праявы ў тым, што на сёньняшні дзень абсалютная бальшыня дзяржаваў:

- ✓ прызнала існаваньне праблемы прасоўваньня і абароны неад’емных, “прыродных” правоў і свабодаў чалавека ды неабходнасьць паступовага разьвязаньня падобнага кшталту праблемаў;
- ✓ пагадзілася ўважаць замацаваны ў Агульнай дэкларацыі правоў чалавека неабходны пералік назваў правоў і свабодаў за своеасаблівы пакет узораў, на які мусіць арыентавацца палітыка кажнае цывілізаванае, дэмакратычнае дзяржавы (і сапраўды: бальшыня гэтых назваў адлюстраваная ў пераважнай колькасьці сучасных канстытуцыяў ды іншых фундамэнтальных законаў);
- ✓ дамовілася пра стварэньне міжнародных (наддзяржаўных ці міждзяржаўных) органаў, якія імі ж упаўнаважаныя адсочваць стан прытрымліваньня правам чалавека ў адпаведных дзяржавах-удзельніцах ды паддаваць яго свайму кантролю і ўплыву, а таксама далі згоду на выкананьне рэкамандацыяў і рашэньняў гэтых органаў;
- ✓ прышла да кансэнсусу датычна працэдур разгляду пытанняў, зьвязаных з парушэньнямі правоў чалавека ў розных дзяржавах ды вызначэньнем захадаў міжнароднага рэагаваньня на такога кшталту парушэньні.

У той жа час у разьвіцьці сусьветнага інстытуту правоў чалавека даволі рэльефна выяўляецца й іншая — зрэшты, процілеглая — агульная тэндэнцыя, а менавіта дыфэрэнцыяцыя канкрэтнага зместу і абсягу правоў чалавека залежна ад краіны¹.

¹ Прасочваньню пазначаных тэндэнцыяў, дыялектыкі ўнівэрсальных і канкрэтна-гістарычных уласцівасьцяў правоў чалавека прысьвечаны зараз шматлікія навуковыя працы. Гл., напрыклад: Robertson A.N. Human Rights in the World. New Heaven, 1972; Pollis A., Schwab P. Human Rights: Cultural and Ideological Perspectives. New-York, 1979; Tzvetan T. The Conquest of America // The question of the other. New-York, 1981; Fernando R. International Human Rights and Cultural Relativism // Virginia Journal of International Law. 1985. №4; Donnelly J. Universal Human Rights in Theory and Practice.

Гэтая, другая, тэндэнцыя найчасьцей знаходзіць сваё ўвасабленьне ў працэсе разьвязаньня (тэарэтычнага й практычнага) наступных праблемаў:

- ✓ высвятленьня сутвы (вызначэньня панятку) фэномэну правоў чалавека ды мажлівасьцяў ягонага *адназначнага* разуменьня;
- ✓ “дазаваньне” правоў чалавека, то бок заканадаўчага вызначэньня іх канкрэтнага зьместу і абсягу шляхам акрэсьленьня пэўных юрыдычных абмежаваньняў датычна іх зьдзяйсненьня;
- ✓ трактаваньня правоў чалавека як неад’емнай умовы іх рэалізацыі, аховы і абароны ды мажлівасьці (ці, хутчэй, немажлівасьці) іх афіцыйнай уніфікацыі на сусьветным альбо прынамсі на рэгіянальным узроўні.

У гэтым артыкуле я разгледжу толькі апошнюю з названых праблемаў (бо іншыя мне ўжо даводзілася асьвятляць²). Пры гэтым падставовая ўвага будзе надавацца характарыстыцы сацыяльных чыньнікаў, якія іх абумоўліваюць, ды аналізу лёгіка-германэўтычнага мэханізму іх разьвязаньня.

Канкрэтна-гістарычнае паходжаньне мажлівасьцяў чалавека, якія вынікаюць з падставовых правоў, — нават на сусьветным, глябальным узроўні — вызначае, бясспрэчна, неаднолькавасьць іх канкрэтнага зьместу і абсягу ў розных умовах ды ў розныя часы існаваньня чалавецтва. Ужо таму ўяўленьні пра рэальна зьдзейсьненьня правы ня могуць быць зьмястоўна (а не намінальна) унівэрсальнымі і нязьменнымі. Іншая ж прычына “розначытаньня” у тлумачэньні падставовых правоў чалавека карэніцца ў тым, што іх разуменьне ня можа не залежаць і ад своеасаблівых, спэцыфічных інтарэсаў розных этнасаў, народаў, нацыяў, клясаў ды іншых шматлікіх сацыяльных утварэньняў. А такога кшталту інтарэсы заўсёды ёсьць ужо не агульначалавечымі, сусьветнымі, а асаблівымі, “частковымі”.

Таму становіцца зразумела, што для замацаваньня й зьдзяйсненьня з дапамогай унутрыдзяржаўнага (“нацыянальнага”) заканадаўства падставовых правоў чалавека набывае прыныповае мэтадалягічнае значэньне праблема *разуменьня* (асэнсаваньня) гэтых правоў адпаведнымі органамі дзяржавы ды іншымі суб’ектамі дадзенай супольнасьці. А разьвязаньне гэтых праблемаў мае дасягацца з улікам сучасных палажэньняў агульнае тэорыі разуменьня (інтэрпрэтацыі), то бок комплекснай галіны ведаў, якая па традыцыі завецца *германэўтыкай*. Абапіраючыся на гэтую навуку, можна, у прыватнасьці, вытлумачаць (ды й прадбачаць), чаму заканадаўства пэўнай дзяржавы, якая фіксуе паноўнае ў ёй канкрэтна-гістарычнае разуменьне падставовых правоў чалавека, досыць часта не супадае (прычым ня колькі тэрміналягічна, колькі ў сацыяльна-зьмястоўным пляне) з замацаванымі ў міжнародных нарматыўных дакумэнтах “стандартамі” такога кшталту правоў, а яшчэ ў большай меры — з законамі іншых дзяржаваў стасоўна тых самых пытанняў.

Наступствам такой германэўтыка-юрыдычнай сытуацыі становіцца тое, што каштоўнасьці, якія ў міжнародных дакумэнтах дэкляруюць і ўважаюць за агульначалавечыя (у прыватнасьці, неад’емныя правы чалавека), ёсьць такімі найперш паводле іхных назваў, найменьняў, тэрмінаў; у той час як пры іх рэальным зьдзяйсненьні, прасоўваньні ў жыцьцё яны напаўняюцца цалкам канкрэтным, зьбольшага неадназначным, зьместам і ў такі спосаб насамрэч функцыянуюць не як агульна-, а як “выключна- (асабліва-) чалавечыя”. *Чаго вартыя агульначалавечыя назвы правоў чалавека — гэта выяўляецца толькі тады, калі яны выкарыстоўваюцца для разьвязаньня рэальных жыцьцёвых праблемаў рэальных асобаў у пэўных гістарычных умовах, цераз канкрэтныя акалічнасьці*.

Ці не найвыразнейшым, найрэльефнейшым чынам гэткая сытуацыя праяўляецца тады, калі ў працэсе дзяржаўна-праўнага (юрыдычнага) рэгуляваньня немінуча паўстае праблема межаў (абмежаваньня) правоў чалавека. Практычна разьвязаньне гэтай праблемы, як сьведчыць практыка, нідзе і ніколі не было ўнівэрсальным, аднаварыянтным, “нерухомым”³.

Менавіта заканадаўства з пытанняў правоў чалавека асэнсоўваецца (інтэрпрэтуецца) — прычым як пры ягоным стварэньні, станаўленьні, так і пры прымяненьні, рэалізацыі — такім чынам, каб яно магло служыць рэальным спосабам, інструмэнтам для дасягненьня зьместавых мэтай тых

New-York, 1989; Апель К.-О. Етноэтыка та унівэрсалістыка макроетыка: супярэчнасьць ці доповнюванісьць? // Політычна думка. 1994. №4. С. 85; Van Dijk P. A Common Standard of Achievement. About Universal Validity and Uniform Interpretation of International Human Rights // Human Rights: Chinese and Dutch Perspective. The Hague, 1996; Мережко О. Культурний релятывізм і природа фундаментальных прав людини // Український часопис прав людини. 1996. №1. С. 55; Brems E. Enemies or Allies? Feminism and Cultural Relativism as Dissident Voices // Human Rights Quarterly. Vol. 19. 1997; Габермас Ю. До легітимації через права людини. Київ, 1999. С. 53; Добрянський С. Застосування Конвенції про захист прав людини та основних свобод як вияв загального та одиничного у праворозумінні // Право України. 2000. №11. С. 37.

² Український часопис прав людини. 1995. № 1; 1997. № 3—4; Вісник Академії правових наук України. 1995. № 2; 1996. № 6.

³ Дакладней гл.: Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування. Львів, 2001.

суб'ектаў грамадзкага жыцця (сацыяльных супольнасцяў, іхных індывідуальных ці калектыўных прадстаўнікоў — як дзяржаўных, так і недзяржаўных), якія ёсць удзельнікамі дачыненняў, што рэгулююцца заканадаўствам. А паколькі мэты розных суб'ектаў грамадзкіх дачыненняў у шматлікіх выпадках не захоўваюцца ды не застаюцца нязменнымі ў працэсе сацыяльнага развіцця, інтэрпрэтацыя гэтымі суб'ектамі праўных тэкстаў, перадусім нарматыўных, прынята ня можа быць адназначнай, аднасэнсоўнай, уніфікаванай. Якое-кольвек тлумачэнне законаў “скіроўваецца” на *паляпшэнне* ўмоваў існавання і жыццядзейнасці ягонага суб'екту (альбо тых супольнасцяў, груп, аб'яднанняў, інтарэсы якіх ён — усьведомлена ці неўсьведомлена — адлюстроўвае).

У гэтым аспэктэ асаблівае значэнне набывае *афіцыйнае* (то бок фармальна абавязковае для правапрымяняльнікаў) нарматыўнае тлумачэнне заканадаўчых ды іншых нарматыўна-праўных актаў. Гэтае тлумачэнне, з гледзішча ягонага рэальнай ролі, місіі ў дзяржаўна-юрыдычным рэгуляванні грамадзкіх стасункаў, можна пазначыць такімі тэрмінамі-сынонімамі, як, скажам, “дынамічнае”, “інструментальнае”, “функцыянальнае”, “адаптацыйнае”, “прыстасавальнае”. І, відаць, акурат апошні з гэтых тэрмінаў — як бы “радыкальна” ён не гучаў — найдакладнейшым, найадекватнейшым чынам пазначае панятак пра разгледжанае тлумачэнне. Вось жа, сацыяльнае прызначэнне гэтага тлумачэння палягае часцьком менавіта ў прыстасаванні дзяржаўна-юрыдычнага рэгулявання да тых зьменаў, якія адбыліся ў грамадстве, альбо ж у наданні панавальнага становішча ў гэтым рэгуляванні менавіта такой інтэрпрэтацыі закону, якая аб'ектыўна здатная найлепшым чынам здавальняць патрэбы пэўнай сацыяльнай групы. Адбываецца, так бы мовіць, інструменталізацыя закону з гледзішча досыць канкрэтных сацыяльна-зместавых мэтаў. Ці не найпераканаўчым сведчаннем гэтага служыць праватлумачальная практыка органаў канстытуцыйнай судавытворчасці многіх краінаў⁴ (і практыка Канстытуцыйнага Суда Украіны, мяркую, ня робіцца тут выняткам). Зважаючы на тое, можна сьцьверджаць, што *галоўная мэта дзейнасці суб'ектаў афіцыйнага нарматыўнага (акрамя прэздэнтнага) тлумачэння акурат і палягае ў забеспячэнні пэўнай сацыяльнай мэ-таскіраванасці дзяржаўна-юрыдычнага рэгулявання грамадзкіх дачыненняў шляхам прыстасавання (адаптацыі) абавязковага варыянту інтэрпрэтацыі заканадаўстваў да адноўленых мэтаў гэтага рэгулявання або ж да новых спосабаў іх дасягнення.*

Выкладзеныя высновы яскрава ілюструе і практыка тлумачэння Канвэнцыі аб абароне правоў чалавека і падставовых свабодаў 1950 г. (далей — Канвэнцыя) Эўрапейскім судом па правах чалавека (далей — Суд).

Так, у рашэнні ў справе “Касада Кока супраць Гішпаніі”, ухваленым 24 лютага 1994 г., Суд паставіў, што прымяненне кіраўніцтвам калегіі адвакатаў дысцыплінарных санкцыяў да адваката, які рэкламаваў уласныя паслугі, не парушае артыкула 10 Канвэнцыі (права на свабоду выяўлення поглядаў). Суд вызначыў, што правілы, якія рэгулююць выкарыстанне рэкламы чальцамі калегіі адвакатаў, вар'ююцца залежна ад краіны: бальшыня дзяржаваў-удзельніцаў намагаецца змякчыць гэтыя правілы, спасылаючыся на развіццё грамадства ды ўзмацненне ролі сродкаў масавай інфармацыі. Суд заўважыў таксама і тое, што кіраўніцтва калегіі адвакатаў ды нацыянальныя суды знаходзяцца ў лепшым становішчы за міжнародны суд, для таго, каб вызначыць, якім будзе на той ці іншы час аптымальны баянс паміж вымогамі належнага чынення правосуддзя, прафэсійнай годнасцю, правам кожнага атрымліваць інфармацыю аб праўнай дапамозе, з аднаго боку, і мажлівасцю для адваката рабіць рэкламу сваіх паслуг — зь іншага. З гэтага гледзішча Суд прыйшоў да высновы, што на той час (1982—1983 г.) дысцыплінарныя санкцыі не маглі разглядацца як такія, што не адпавядалі пастаўленай мэце.

Яшчэ адзін прыклад. У рашэнні, ухваленым у справе “Брумарэску супраць Румыніі” 23 жніўня 2001 г., Суд адхіліў папярэдняе прэчэнне ўраду Румыніі, у якім заяўнік нібыта ня выкарыстаў усіх нацыянальных сродкаў праўнай абароны (ён не звярнуўся з новым позывам да суду аб вяртанні належнай яму маёмасці, хаця мог тое зрабіць). З гэтай нагоды Суд дайшоў да высновы, што ўрад ня мог спасылацца на непаданне заяўніком новага позыву, бо *вынік гэтага позыву дужа сумнеўны*, асабліва з гледзішча прыняцця *res judicata*. Вось жа, у дадзенай справе Суд адышоў ад літаральнага тлумачэння нарматыўнага юрыдычнага тэксту, паколькі гэтае тлумачэнне (*менавіта ў гэтай сытуацыі!*) не магло б забяспечыць дасягнення мэтаў абароны правоў, замацаваных у Канвэнцыі. Суд дзейнічае згодна з створаным у ягонага практыцы прыцыпам эфектыўнай абароны правоў чалавека, сутва якога палягае ў тым, што норму трэба тлумачыць і прымяняць у такі спосаб, які дасць мажлівасць забяспечыць максімальна эфектыўную, дзейсную, рэальную абарону правоў чалавека менавіта ў дадзеным выпадку.

4 Гл., напрыклад: Равное правосудие на основе закона. Верховный Суд в жизни Америки. Москва. 1995. С. 57—58, 63—65, 69—74, 78—79.

Для рэалізацыі гэтага прынцыпу Суд ня столькі робіць спробу адшукаць у нарматыўным юрыдычным тэксце намеры “творцы нормы”, закладзеныя апошнім у гэты тэкст, колькі *прыстасоўвае* сэмантичнае значэнне вытлумачаных нарматыўных палажэнняў да мэтаў эўрапейскай супольнасці — *забяспечыць і абараніць правы ды свабоды чалавека*. Сэмантичнае значэнне тэксту становіцца тут аб’ектам мэтаскіраванай — “прагматычнай” у адзначаным сэнсе — інтэрпрэтацыі, падчас якой сыстэме знакаў (а дакладней, канцэптаў, *signatum*), якая патэнцыйна можа быць растлумачана ў розны спосаб (мець розныя сэнсы), на падставе іх сэмантичнага значэння як прадукту гэтак званай моўнай канвэнцыі акурат і прышпільваецца, “прыпісваецца” пэўны сэнс, які адпавядае мэтам праўнай палітыкі Рады Эўропы. (Што да Канвэнцыі, такога кшталту мэты абвешчаныя непасрэдна ў яе Прэамбуле). Такім чынам, Суд рэалізуе неаднаразова абвешчаны ім фундаментальны пастулят, паводле якога Канвэнцыя ёсць “жывым арганізмам, які ўвесь час разьвіваецца”.

Мне ўжо даводзілася аргументаваць палажэнне пра тое, што здатнасць нарматыўнага юрыдычнага тэксту быць патэнцыйным носьбітам розных сэнсаў (*інтэрпрэтацыйная здатнасць тэксту юрыдычных нормаў*) ёсць ягонаю аб’ектыўнай, неад’емнай, а як следзтва — немінучай уласцівасцю⁵. Карэнне яе належыць шукаць, відавочна, як у размаістасці сацыяльных інтарэсаў, так і ў асаблівасцях самой мовы⁶, а таксама ў заканамернасцях з’дзяйснення камунікацыйнай дзейнасці⁷. Гэтае палажэнне, якое адлюстроўвае адну з агульных германэўтычных заканамернасцяў, пераказана ў пацвярджальнай практыкай афіцыйнай інтэрпрэтацыі юрыдычных нормаў менавіта датычна правоў і свабоды чалавека.

І на заканчэнне. У айчынай юрыспрудэнцыі набыло пэўны распаўсюд палажэнне пра тое, што панятка правоў чалавека адлюстроўвае неабходны для існавання і разьвіцця чалавека *ягонья мажлівасці, аб’ектыўна абумоўленыя дасягнутым узроўнем разьвіцця грамадства і ў такі спосаб агульныя ды роўныя для ўсіх людзей*. У такім разуменні разгледанага фэномэну рэалізаваны тэарэтыка-мэтадалягічны падыход, які можна назваць “запатрабаваным”. Бо адзначаныя мажлівасці чалавека закліканыя выкарыстоўвацца перадусім для здавальнення ягоных жыццёва неабходных патрэбаў, і акурат у гэтым палягае асабліва значнасьць, каштоўнасць гэтых мажлівасцяў (то бок правоў чалавека).

Таму-та й згаданая вышэй *інструмэнталізацыя заканадаўства* ўлучае, па-першае, спазнанне аб’ектыўна існых мажлівасцяў для існавання ды разьвіцця ўсіх людзей (а таксама іхных аб’яднанняў і супольнасцяў), а па-другое, “наданне” заканадаўству — у працэсе ягонай інтэрпрэтацыі — такога сэнсу, каб яно магло служыць спосабам, шляхам з’дзяйснення гэтых мажлівасцяў, то бок “інструмэнтам” выкарыстання адпаведных правоў, а тым самым — і задавальнення пэўных патрэбаў⁸. Вядзецца, такім чынам, пра своеасаблівае даследаванне, прасочванне *функцыянальнага звязку* паміж праварэалізацыйнай дзейнасцю (прычына) і мажлівасцю здавальнення пэўных патрэбаў (наступства).

У гэтым і бачыцца канкрэтна-гістарычная абумоўленасць сэнсатворчай інтэрпрэтацыі юрыдычных нормаў, якія замацоўваюць правы чалавека ды спосабы іх рэалізацыі. Разгледжаная інтэрпрэтацыя, асабліва ж яе афіцыйна-нарматыўная разнавіднасць, зь неабходнасці ўлучае й гнасэалёгічны складнік ды ў такі спосаб дазваляе прымяняць да такога кшталту інтэрпрэтацыі катэгорыі *аб’ектыўнай ісціны*.

■ 3 УКРАЇНСКАЕ ПЕРАКЛАЎ УЛАДЗІСЛАЎ БЕЛАВУСАЎ

5 Гл., напрыклад: Известия высших учебных заведений. Правоведение. 1988. № 5; Правова держава. Вип. 9. К., 1998; Вісник Академії правових наук України. 1999. № 2.

6 Гл., напрыклад: Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістыкі: формування і развіток катэгорыі оцінкі. Львів. 2000.

7 Гл., напрыклад: Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. М., 1980; Яе ж. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации // Проблемы семиосоциопсихологии. М., 1984.

8 З гэтай нагоды заўважу, што запатрабаваны падыход таксама плённы і для разьвязання многіх іншых, у тым ліку спецыяльна-юрыдычных праблемаў правазнаўства. Нагадаю, напрыклад, шырока дыскутаваную зараз праблему сацыяльнага права. Так, ягоным прадметам можна ўважаць грамадзкія дачыненні, якія апасродкуюць сацыяльную абарону чалавека шляхам беспасярэдняга здавальнення ягоных жыццёва-неабходных патрэбаў, з’дзяйснення — пры наяўнасці пэўных рызыкаў для яе — з сацыяльных (перадусім дзяржаўных) крыніцаў; вядзецца, адным словам, пра сацыяльна-абарончыя дачыненні. Мэтадам гэтага права служыць дзейнасць па рэпрэзэнтацыі сацыяльных дадзенасцяў, з сацыяльнага ўтрыманьня чалавека (гэты мэтад можна назваць сацыяльна-аліментарным). І нарэшце, паводле сыстэмна-структурнай характарыстыкі, сацыяльнае права ёсць комплекснай інтэгрэванай галіной аб’ектыўнага юрыдычнага права.